

TUSSEN REICH EN EMPIRE

HEIN KLEMANN

NEHA - SERIES III

NEHA-SERIES III

1. P.M.M. Klep e.a. (red.), *Wonen in het verleden 17e-20e eeuw; economie, politiek, volkshuisvesting, cultuur en bibliografie*. Amsterdam 1987.
ISBN 90-71617-02-5
2. R.T. Griffiths (ed.), *The Netherlands and the gold standard 1931-1936; a study in policy formation and policy*. Amsterdam 1987.
ISBN 90-71617-04-1
3. E.S.A. Bloemen, *Scientific management in Nederland 1900-1903*. Amsterdam 1988.
ISBN 90-71617-05-X
4. W.G. Heeres e.a. (red.), *From Dunkirk to Dantzig; Shipping and trade in the North Sea and the Baltic, 1350-1850*. Amsterdam 1988.
ISBN 90-71617-06-8
5. G.P.J. Verbong, *Technische innovaties in de katoendrukkerij en -ververij in Nederland, 1835-1920*. Amsterdam 1988.
ISBN 90-71617-10-6
6. M.S.C. Bakker, *Ondernemerschap en vernieuwing. De Nederlandse bietsuikerindustrie, 1858-1919*, Amsterdam 1989.
ISBN 90-71617-11-4
7. A.H.P. Clemens en J.Th. Lindblad (red.), *Het belang van de buitengewesten. Economische expansie en koloniale staatsvorming in de Buitengewesten van Nederlands-Indië 1870-1942*. Amsterdam 1989.
ISBN 90-71617-15-7
8. R.T. Griffiths, *The Netherlands and the integration of Europe, 1945-1957*. Amsterdam 1990.
ISBN 90-71617-18-1
9. W.H.P.M. van Hooff, *In het rijk van de Nederlandse Vulcanus. De Nederlandse machinenijverheid 1825-1914*. Amsterdam 1990.
ISBN 90 71617 22 X
10. W.H.P.M. van Hooff, *De Nederlandse machinefabrieken 1825-1914. Overzicht en bibliografie*. Amsterdam 1990.
ISBN 90 71617 23 8
11. J.J. McCusker en C. Gravesteijn, *The beginnings of commercial and financial journalism. The commodity price currents, exchange rate currents and money currents of early modern Europe*. Amsterdam 1990.
ISBN 90 71617 27 0
12. Hein Klemann, *Tussen Reich en Empire. De economische betrekkingen van Nederland met zijn belangrijkste handelspartners: Duitsland, Groot-Brittannië en België en de Nederlandse handelspolitiek, 1929-1936*. Amsterdam 1990.
ISBN 90 71617 28 9

TUSSEN REICH EN EMPIRE

DE ECONOMISCHE BETREKKINGEN VAN NEDERLAND MET ZIJN
BELANGRIJKSTE HANDELSPARTNERS: DUITSLAND, GROOT-BRITANNIË
EN BELGIË EN DE NEDERLANDSE HANDELSPOLITIEK, 1929-1936

HEIN KLEMANN

AMSTERDAM

NEHA

1990

Omslag: Nederlandse in- en uitvoer in mln. guldens 1929-1936
Foto: Spaarnestad Fotoarchief/NFGC

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Klemann, H.A.M.

Tussen Reich en empire : 'de economische betrekkingen van Nederland met zijn belangrijkste handelspartners: Duitsland, Groot-Brittannië en België en de Nederlandse handelspolitiek, 1929-1936 / door H.A.M. Klemann. - Amsterdam : NEHA. - (NEHA-series III ; 12)

Met lit. opg., reg. - Met samenvatting in het Frans.

ISBN 90-71617-28-9

SISO 354 UDC 339(492):[(43) + (410) + (493)]"1929/1936"

Trefw.: Nederland ; buitenlandse handelspolitiek ; geschiedenis ; 1929-1936.

Lay-out: Netty Arriëns

Druk: A-D Druk B.V., Zeist

INHOUD

Woord vooraf	ix
1 INLEIDING	
Opzet en doel van het onderzoek	1
2 DE MONETAIRE ONTWIKKELING 1929-1936	9
2.1 Inleiding	9
2.2 De financiële en monetaire crisis, 1929-1931	20
2.2.1 Inleiding	20
2.2.2 Groot-Brittannië en de monetaire crisis van 1929	21
2.2.3 Duitsland en de monetaire crisis van 1929	22
2.2.4 Nederland en de financiële crisis van 1929	24
2.2.5 Duitsland en de financiële crisis van 1931	25
2.2.6 De val van het pond	31
2.2.7 Nederland en de crisis van 1931	36
2.3 Zwevende wisselkoersen, 1931-1933	44
2.3.1 Nederland en het zwevende pond	44
2.3.2 België: de monetaire problemen van een goudland	46
2.3.3 Nederland en de monetaire ontwikkelingen vóór de wereldhandelsconferentie	48
2.4 De gave gulden, 1933-1936	50
2.4.1 Inleiding	50
2.4.2 De devaluatie van de dollar	51
2.4.3 Het goudblok en de steun van Londen	56
2.4.4 België devalueert	59
2.4.5 Colijn en de gouden standaard	62
2.5 Nederland en de inconvertibele Reichsmark	71
2.5.1 De inconvertibele Reichsmark, 1931-1932	71
2.5.2 Het Sonderkonto en de rentetransfer	85
2.5.3 Clearing	96
2.6 Nederland en de monetaire ontwikkelingen 1929-1936	
Overzicht en conclusies	101

3	DE HANDELSPOLITIEK	109
3.1	Inleiding	109
3.2	De ontwikkeling van een handelspolitieke infrastructuur, 1929-1931	114
3.3	De handelspolitieke ontwikkelingen tot de val van het pond	116
	3.3.1 De Volkenbond en de vrijhandel	116
	3.3.2 De Nederlandse landbouw en het opkomend protectionisme in Duitsland, 1929-1931	119
	3.3.3 Toenadering tot België: een aanzet	129
	3.3.4 De Britse handel tot de val van het pond	134
3.4	Protectie en handelspolitieke maatregelen in Nederland, 1929-1936	136
3.5	Handelspolitieke relaties in de periode van zwevende wisselkoersen, 1931-1936	146
	3.5.1 Britse protectie en de handel met Nederland, 1931-1933	146
	3.5.2 Handelspolitieke conflicten met Duitsland, 1931-1933	153
	3.5.3 Toenadering tot België: een débâcle	160
	3.5.4 Het Hugenberg-verdrag, 1933	171
	3.5.5 Purchase agreements en dumping	175
	3.5.6 België: Vrijhandel en protectie	180
	3.5.7 Duitse toenadering en clearing, 1934-1936	184
	3.5.8 Brits bilateralisme en de nieuwe crisisinvoerwet, 1933-1936	194
	3.5.9 De contingenteringsovereenkomsten met België, 1934-1936	198
3.6	De Nederlandse handelspolitiek, 1929-1936 Overzicht en conclusies	202
4	DE NEDERLANDSE HANDEL, 1929-1936	213
4.1	Inleiding	213
4.2	De handel van de omringende landen, 1929-1936	214
	4.2.1 De Duitse handel, 1929-1936	214

4.2.2	De Britse handel, 1929-1936	218
4.2.3	De Belgische handel (BLEU), 1929-1936	223
4.3	De handel van Nederland met zijn belangrijkste handelspartners, 1929-1936	228
4.3.1	De Nederlands-Duitse handel, 1929-1936	228
4.3.2	De Nederlands-Britse handel, 1929-1936	235
4.3.3	De Nederlands-Belgische handel, 1929-1936	243
4.4	De ontwikkeling van de Nederlandse handel, 1929-1936 Overzicht en conclusies	247
5	HET DIENSTENVERKEER	255
5.1	Inleiding	255
5.2	De scheepvaart buitengaats	256
5.3	De doorvoer naar Duitsland, 1929-1934	263
5.3.1	Het havenverkeer, 1929-1934	263
5.3.2	Het Rijnverkeer, 1929-1934	268
5.4	Doorvoer naar Duitsland en de Duitse betalingsproblematiek	276
5.4.1	De zeehavens, 1935-1936	279
5.4.2	De Rijnvaart, 1935-1936	283
5.5	De dienstenbalans	285
6	DE NEDERLANDSE BETALINGSBALANS, 1929-1936	289
	Conclusie en slot	289
7	EPILOOG	305
	Noten	309
	Bronnen	367
	Literatuur	369
	Register van persoonsnamen	381
	Sommaire	385

WOORD VOORAF

Bij het voltooiën van een proefschrift past het de blik te keren naar de voorafgaande periode. Voor een historicus is dat niet ongebruikelijk. In 1985 begon ik als assistent-onderzoeker bij de Vakgroep Geschiedenis van de Vrije Universiteit met het werk waarvan het resultaat thans voor U ligt. Om te beginnen heb ik ruim een jaar onderzoek verricht in de Haagse archieven. Op de ministeries van Financiën en Buitenlandse Zaken hebben de archiefambtenaren mij steeds vriendelijk en adequaat geholpen, maar de ontvangst op het ministerie van Economische Zaken behoeft aparte vermelding. Niet alleen heb ik daar verreweg het langst gewerkt, ook ging de gastvrijheid van de ambtenaren daar veel verder dan hun taak voorschreef. De kamer die als studiezaal van het archief van dit ministerie aan het Bezuidenhout dienst doet, is een klein zolderkamertje met slechts één klein raampje. In de periode dat ik daar dag in dag uit van negen tot vijf mijn uren sleet, werkte er een wat oudere ambtenaar die er zich kennelijk zorgen over maakte dat zo'n jonge vent al maar in een donker hok saaie papieren zat te bestuderen. Op een gegeven moment zei hij dit ook en hij beloofde er voor te zullen zorgen dat de kamer ten minste wat minder ongezellig zou worden. De volgende dag hing er een poster van de Dolly Dots.

Nadat ik het archiefonderzoek in Den Haag had afgesloten heb ik onderzoek gedaan in de archieven van de ons omringende landen. Voor mijn reis naar Londen ontving ik financiële steun van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), toen nog ZWO geheten. Mijn reis naar Bonn en Koblenz is financieel mogelijk gemaakt door de Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD) te Bonn. In Londen heeft Prof.dr. F. Capie van de City University mij op een aantal praktische punten geholpen. In België was Prof.dr. H. van der Wee van de Katholieke Universiteit van Leuven hiertoe bereid, waardoor ik toegang wist te krijgen tot het be-

langrijke archief van de Nationale Bank van België. Ondanks deze steun viel het resultaat van het archiefonderzoek in Brussel enigszins tegen, vergeleken bij dat in de andere landen die ik bezocht. Niet alleen moeten de archieven in België het kennelijk met een veel geringer budget klaren, ook zorgt de andere organisatorische structuur van de ministeries ervoor dat de interessantste stukken in België niet in het archief van het betrokken ministerie terecht komen, maar in de privé-papieren van de minister. De toegankelijkheid laat hierdoor wel eens te wensen over.

Bij thuiskomst, na ruim een jaar in Brussel, Bonn, Koblenz en Londen te hebben gewerkt, heb ik nog slechts een half jaar aan de Vrije Universiteit kunnen werken. De letterenfaculteit van die Universiteit was niet in staat de financiën vrij te maken en het onderzoek verder te bekostigen, zodat ik op straat kwam te staan. Enige tijd later kon ik voor halve dagen in dienst treden van het Internationaal Instituut voor Sociale Economie, verbonden aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Utrecht. Voor de andere helft van de tijd kon ik kort daarop als universitair docent terecht bij de Vakgroep Geschiedenis van dezelfde Rijksuniversiteit. Hier kreeg ik de gelegenheid dit onderzoek te voltooien. Ik ben de vakgroep daar erg dankbaar voor.

Vele anderen verdienen een woord van dank, al was het maar omdat ze bereid waren steeds opnieuw mijn gezeur over de jaren '30 aan te horen. Als je met een proefschrift bezig bent, word je wat beperkt in je gespreksstof. Hier is geen plaats om alle vrienden, familie en collega's met name te noemen, maar voor een aantal moet een uitzondering gemaakt worden. Het bibliotheekpersoneel van de Vrije Universiteit en vooral mijn vriend drs. Peter de Jonge en zijn collega's van de letterenbibliotheek verdienen dat zeker. Hetzelfde geldt voor vele andere vrienden en collega's van de VU, maar allen vermelden heeft geen zin. Wel moet een speciaal woord van dank gericht worden aan degenen die het werk hebben doorgenomen en van zinvolle aanwijzingen hebben voorzien: Prof.dr. Y.S. Brenner van het Internationaal Instituut voor Sociale Economie, mijn vader en mw. drs. Marlies Quaedvlieg, die ook genoemd moet worden omdat zij met haar lessen op de middelbare school mijn belangstelling voor geschiedenis heeft versterkt. Ook gaat speciale dank uit naar dr. Antoon Spithoven, die mij bij het afronden van dit werk bij een groot aantal klussen en klusjes heeft geholpen. Tenslotte een woord van dank voor mijn begeleiders. Aanvankelijk was Prof.dr. R.T. Griffiths mijn enige begeleider. Hij is ook degene die zich voor de financiering van het project heeft sterk gemaakt. Ook na zijn vertrek naar Florence bleef hij mij met nuttige aanwijzingen bestoken. Bepaalde zaken kunnen echter schriftelijk niet zo gemakkelijk worden afgehandeld. Ik mag mij

dan ook gelukkig prijzen met het feit dat kort na Griffiths vertrek Prof.dr. H. Visser bij het project betrokken raakte. Ook Prof.dr J.L. van Zanden, de opvolger van professor Griffiths aan de VU, heeft mij op allerlei wijzen geholpen. Als laatste moet een woord van dank gericht worden aan degenen die wellicht de zwaarste taak hebben gehad, zij die het manuscript hebben uitgetypt: Mw. Trees van Schoonhoven en mw. Astrid Verburg.

Amsterdam, december 1989

Hein Klemann

Een handelseditie van zijn proefschrift is iets dat elke promovendus graag zou willen. Ik was er dan ook erg blij mee dat het NEHA bereid was zo'n editie in overweging te nemen.

Echter zo'n editie is duur en hoewel het een goed boek is, en ik ben niet de enige die deze mening is toegedaan, leek het geen werk dat een enorme oplage zou halen. Het was daarom voor mij een grote vreugde dat de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen mij de Dirk Jakob Veegens Prijs 1990 toekende om daarmee deze handelseditie te financieren.

Ik hoop dat hierdoor mijn werk onder de aandacht van een iets breder publiek zal komen.

Amsterdam, juni 1990

Hein Klemann

INLEIDING

Opzet en doel van het onderzoek

Een breed publiek kent de jaren '30 als de magere jaren die aan de oorlog voorafgingen.¹ Het germanisme de dertiger jaren, waarmee deze periode vaak wordt aangeduid, staat voor werkloosheid, Colijn, het Jordaanoproer, de gouden standaard en opkomend fascisme en nationaal-socialisme en de daarbij horende oorlogsdreiging. Anders dan de perioden die eraan vooraf gingen, zijn de jaren '30 een levende herinnering voor velen. Ook niet-historici van een latere generatie hebben van ouders en grootouders een beeld meegekregen van die periode, hetgeen voor bijvoorbeeld de jaren '20 zeker niet geldt. Colijn is een begrip, Ruijs de Beerenbrouck een straatnaam. Uiteraard zijn het de sociale ellende, de oorlogsdreiging en de dreiging die uitging van het toenemend politiek extremisme die het beste bijgebleven zijn, meer dan de herinnering aan de economische ontwikkeling die van deze sociale en politieke nood de oorzaak respectievelijk katalysator was. In dit boek zal het juist gaan over de economische ontwikkelingen die de jaren '30 gemaakt hebben tot een periode die een blijvende indruk heeft achtergelaten. Zoals thans de socialistische wereld in een diepe crisis verkeert en het erop lijkt dat het socialistische economische stelsel binnenkort op de vuilnisbelt der geschiedenis terecht zal komen, zo leek toen het kapitalisme tot ondergang gedoemd. Een volledig economisch herstel zou in vele landen slechts mogelijk worden door de oorlogsdreiging en de daarmee gepaard gaande noodzaak zich te bewapenen en voorraden aan te leggen.

Nederland werd meegesleurd in de maalstroom van de economische malaise die vanaf 1929 de ons omringende landen en de toenmalige Nederlandse koloniën trof. Iedere auteur die zich met de economische kant van de depressie heeft beziggehouden, heeft erop gewezen dat in de late jaren '20 in de Nederlandse economie niets erop duidde dat de

welvaart en groei die deze jaren kenmerkten ten einde waren. De Nederlandse economie was gezond en bleek zelfs in staat de forse groei van de beroepsbevolking op te vangen. Wel waren er enige sectoren die verre van optimaal functioneerden, de landbouw en de scheepvaart, maar daar stonden vooral in de industrie, zoveel positieve en nieuwe ontwikkelingen tegenover dat het totaalbeeld zeker positief is. De depressie kwam voor Nederland uit het buitenland. Vanaf 1929 zou de Nederlandse economie niet langer in staat zijn de groeiende beroepsbevolking op te vangen. In 1931 waren er evenveel arbeidsplaatsen als in 1929, maar het werkloosheidspercentage was gestegen van 2,8 naar 6,6%. Pas de devaluatie van het pond in 1931 bracht een depressie waar geen kruid tegen gewassen leek en deed voor het eerst de hoeveelheid arbeidsplaatsen dalen, namelijk met 150.000 op een totaal van 2,9 miljoen. Weliswaar stabiliseerde dit cijfer daarna weer, maar door de groei van de beroepsbevolking bleef de werkloosheid stijgen van 11,3% in 1932 tot 15,6% in 1935 en 17,4% in 1936. In 1935, toen het dieptepunt in alle ons omringende landen voorbij leek, waren er 430.000 werklozen. In datzelfde jaar had Nederland een beroepsbevolking die 200.000 personen meer omvatte dan in 1929. Het aantal werklozen was met 350.000 toegenomen, zodat geconcludeerd kan worden dat meer dan de helft van de werkloosheid niet ontstond door de economische depressie, maar door groei van de beroepsbevolking.² Nederland had een forse economische groei nodig wilde het zijn beroepsbevolking volledig aan het werk houden. De depressie had ertoe geleid dat die groei die in de jaren '20 geen probleem leek, tot staan kwam. In de eerste helft van de jaren '30 bedroeg de groei van de beroepsbevolking 1,1% per jaar.³ In de jaren '20, jaren van economische groei, was er bovendien sprake van een toename van de arbeidsproduktiviteit, die op ruim 1,5% per jaar gesteld moet worden.⁴ Een reële groei van 2,5 tot 3% per jaar was nodig om de beroepsbevolking aan de slag te houden. In feite ging het beschikbaar nationaal inkomen er vanaf het begin van de malaise in 1929 tot 1935 met zo'n 2% per jaar op achteruit.⁵ In de jaren na de Tweede Wereldoorlog heeft vrij algemeen de opvatting postgevat dat een meer bewuste begrotingspolitiek en/of het op tijd laten varen van de gouden standaard, een hoop ellende had kunnen voorkomen. Een fout overheidsbeleid zou in ieder geval tot na de zeer late depreciatie, schuldig zijn aan het voortduren van de malaise. De veronderstelling die impliciet aan deze visie ten grondslag ligt, is dat Nederland op twee wijzen uit de economische malaise had kunnen geraken: door een algemene economische opleving in de omringende landen, mits de aansluiting met die economieën niet gemist werd, of door een krachtig stimulerend overheidsbeleid.⁶ Sommigen hebben de laatste jaren beweerd dat de Nederlandse regering door haar begrotingstekorten in feite een Keynesiaanse be-

grotingspolitiek voerde, anderen bestreden deze visie. Meest waarschijnlijk is de idee dat het beleid onbedoeld het ene jaar stimulerend, het andere jaar restrictief werkte.⁷ Mijns inziens moet eerst de vraag beantwoord worden of een bewust en krachtig gevoerd Keynesiaans beleid in de Nederlandse situatie effect had kunnen sorteren.

In de jaren 1929 tot 1936 fluctueerden de importen sterker dan het nationaal inkomen. Te constateren valt dat nog vóór allerlei protectionistische maatregelen van invloed werden, de Nederlandse handelsbalans verbeterde doordat de invoer hypergevoelig was voor de ontwikkeling van de binnenlandse economie. Als we tussen 1929 en 1936 een lineaire invoerfunctie veronderstellen, dan kan een marginale invoerquote (deze geeft de mate van verandering van de invoer bij een verandering van het nationaal inkomen aan) berekend worden van 1,04.⁸ Een multiplier veel groter dan 1 lijkt bij zo'n importlek onwaarschijnlijk.⁹ Anders gezegd, een exogene impuls aan de economie door extra overheidsuitgaven of door een grotere uitvoer van goederen en diensten, werkte niet enige malen versterkt door ten gevolge van allerlei uitstralingseffecten, maar lekte ten gevolge van de enorme afhankelijkheid van de importen weg naar het buitenland. Zo groot was dit weglekeffect dat zo'n impuls nauwelijks volledig terug te vinden zou zijn in het nationaal inkomen.

In een situatie van conjuncturele werkloosheid moet de overheid door middel van begrotingstekorten de economie stimuleren, zo wilden de Keynesianen. De overheid creëert deze tekorten door haar uitgaven te vergroten en af te zien van de extra belastingheffing. Door allerlei uitstralingseffecten zal de impuls die de overheid zo geeft voor de economie een effect hebben dat een veelvoud is van de oorspronkelijke impuls. Voor Nederland, nog steeds een kleine open volkshuishouding met een grote behoefte aan geïmporteerde produkten, bleek dat deze uitstralingseffecten in het niet vielen bij de weglekeffecten naar het buitenland. Slechts gecombineerd met protectie zou een Keynesiaans beleid in Nederland mogelijk geweest zijn. Een globaal Keynesiaans beleid was weinig zinvol, zo moet de conclusie luiden. Een impuls die krachtig genoeg was om een volledig economisch herstel te bewerkstelligen kon van de overheid nauwelijks verwacht worden. Een impuls die de economie zo'n 5% groei zou opleveren, op geen stukken na voldoende om de werkloosheid weg te werken, had in 1935 een kleine 300 miljoen gulden moeten omvatten. De overheidsuitgaven op alle bestuurlijke niveaus zouden daartoe met zo'n 15% vergroot moeten zijn zonder compenserende belastingheffing.¹⁰

De Nederlandse regering kon, gegeven het bovenstaande, slechts op twee wijzen proberen de economie uit het slop te trekken. Ten eerste door te zien dat aansluiting gevonden werd bij de economieën van de omringende landen, om in geval het tot een opleving zou komen daar-

van mee te kunnen profiteren. Ten tweede door een zodanige handelspolitiek dat die bedrijfstakken bescherming kregen waarvan de groei aan een hernieuwd elan kon bijdragen.¹¹ Niet alleen de depressie kwam uit het buitenland, ook het herstel moest daar vandaan komen. Een herstel van de economie in de ons omringende landen was daartoe onvoldoende. Tevens moest ervoor gezorgd worden dat de aansluiting bij zo'n opleving niet gemist werd. Het moge duidelijk zijn wat het grote belang was van het monetaire en handelspolitieke beleid.

Onder invloed van de depressie daalde de export van goederen en diensten, daalden de prijzen en werden de protectionistische maatregelen, die in het hele interbellum vergeleken bij de periode vóór de Eerste Wereldoorlog overal op een hoog peil stonden, nog verder versterkt. Nederland moest hier een antwoord op zien te vinden. Ook voor de handelspartners waren de omstandigheden veranderd. Toch bestaat de neiging in studies over deze problematiek een nationale invalshoek te kiezen. In dit werk is dat niet de bedoeling. Aan de hand van archieven van Nederland, Duitsland, Groot-Brittannië en België wordt niet alleen de economische politiek van Nederland onderzocht, maar zal tevens bekeken worden in hoeverre Nederland in staat was zich aan te passen aan de zich veranderende economische omstandigheden en opvattingen en de daarmee samenhangende handelspolitieke reacties bij de handelspartners. De verantwoordelijke politici kwamen te staan voor grote veranderingen in de mondiale economische verhoudingen en de reacties van de handelspartners daarop. Ze moesten in die situatie een nieuwe economische politiek zien uit te stippelen. De consequenties van die politiek stonden hun lang niet altijd helder voor de geest. Dat gold ook voor de gevolgen van het beleid van de handelspartners.

In dit onderzoek is ervoor gekozen de relaties tot de drie belangrijkste handelspartners uitputtend te behandelen, terwijl de relaties tot de andere handelspartners zo goed als verwaarloosd worden, tenzij deze van belang bleken voor de relaties met de drie groten. De rechtvaardiging hiervan moet niet slechts gezocht worden in de noodzaak tot afbakening van het onderwerp of in het belang van de economische relaties met die landen. Deze drie landen zijn ook typerend voor de verschillende wijzen waarmee in Europa op de depressie gereageerd werd. Groot-Brittannië was het eerste Europese land dat de gouden standaard verliet en zijn munt deprecieerde, waarna het zijn markt afschermdde door invoerrechten en contingentering, in dit geval in de vorm van vrijwillige invoerbepalingen. Duitsland was het belangrijkste van de groep Midden- en Oosteuropese landen die tot deviezencontrole overging en die zijn handel trachtte te verdedigen en heroriënteren door te manipuleren met clearing en andere vormen van verrekening. België tenslotte was de initiator van het goudblok, het

groepje landen dat uit angst voor inflatie en financiële chaos vasthield aan de gouden standaard, en zich zich daardoor gedwongen zag tot een deprimerende deflatie-politiek en tegelijk tot allerlei vormen van protectie. Door het bestuderen van de economische ontwikkelingen in deze drie landen ontstaat een beeld van de situatie waarin Nederland terecht gekomen was. Aan de hand van dat beeld kan de Nederlandse economische politiek beoordeeld worden. De economische situatie bij de drie handelspartners, de reacties van de regeringen in die landen, de implicaties van dit alles voor de Nederlandse economische relaties met die landen en de Nederlandse reacties op de ontstane situatie moeten tezamen een beeld geven dat de internationale economische relaties van ons land in deze periode in belangrijke mate kan verklaren.

De laatste jaren is er veel geschreven over de grote depressie en ook de internationale economische contacten van Nederland kwamen daarbij aan bod. Griffiths c.s. heeft een bundel gewijd aan de politieke oorzaken van de gouden-standaardpolitiek en daarmee het inzicht vergroot in het waarom van de koppigheid waarmee men zich aan dit monetaire stelsel vastklampte.¹² Van Schaik schreef een proefschrift over protectie in de periode van de kabinetten Colijn (1933-'39), waarin hij zich concentreerde op de contingenteringpolitiek.¹³ Van Roon schreef een foliant over de Oslo-samenwerking, een samenwerking die zoals in hoofdstuk 3 zal blijken nooit van de grond kwam.¹⁴ Van Zanden wijdde zijn oratie aan de gouden standaard, waarbij hij zich concentreerde op de economische kant van de zaak.¹⁵ Ten slotte wierp het CBS zich in de strijd door de cijfers betreffende de periode opnieuw door te rekenen en aan de hand daarvan de conclusie te trekken dat de gouden-standaardpolitiek veel minder negatieve gevolgen had dan het uiteindelijk verlaten van die politiek¹⁶. Tot nu toe bleef een omvattende studie uit. Ook dit werk is daar slechts een aanzet toe. De koloniale handel blijft buiten beschouwing, evenals de handel met minder belangrijke, maar geenszins onbelangrijke handelspartners als de Verenigde Staten of Frankrijk. Bovendien is deze studie qua tijd beperkt tot de devaluatie van de gulden, een moment waarop zoals in hoofdstuk 2 zal blijken, ook besloten werd de verhouding tot Duitsland op een belangrijk punt te herzien. Slechts in een epiloog zal de stelling van het CBS ter sprake komen. De laatste omvattende studie over de Nederlandse handelspolitiek als geheel is die van P.A. Blaisse uit 1948, een werk dat nog steeds niet getoetst is aan de inmiddels toegankelijke bronnen in binnen- en buitenland.¹⁷ Bovendien heeft Blaisse meer aandacht voor de politieke ontwikkelingen dan voor de ontwikkeling van de handelsstromen en de gevolgen daarvan voor de handelspolitiek van de diverse landen. Blaisse deed nauwelijks onderzoek naar de economische situatie bij de Nederlandse handelspartners. Hij

deed geen onderzoek naar de politieke visies die het beleid in die landen bepaalden, terwijl deze wel van invloed waren op de handelspolitiek van de handelspartners en daarmee op de wijze waarop Nederland door hen benaderd werd. In dit boek spelen die factoren wel een belangrijke rol, waardoor niet een geïsoleerd beeld van de Nederlandse economie ontstaat. Er wordt het beeld geschetst van een kleine open volkshuishouding, die geconfronteerd werd met allerlei negatieve ontwikkelingen bij haar handelspartners, met de reacties daarop van die handelspartners en die moest proberen door een eigen monetaire en handelspolitiek daar een antwoord op te vinden.

Het boek is ingedeeld in een aantal thematisch geordende hoofdstukken. Na deze inleiding zal in hoofdstuk 2 de monetaire ontwikkeling beschreven worden. Dat de monetaire kant van de zaak voorop staat, betekent niet dat de auteur van mening is dat deze ontwikkelingen de wereldcrisis veroorzaakten. Het heeft te maken met het feit dat gedurende het onderzoek de indruk bevestigd werd dat de goudenstandaardpolitiek, maar ook de wijze waarop Nederland reageerde op de Duitse deviezencontrole, de depressie in ons land heeft verdiept en verlengd. In dit hoofdstuk zal de vraag centraal staan, in hoeverre de monetaire politiek zoals deze gevoerd is, bijdroeg aan het uiteindelijke doel, namelijk het tot stand brengen van de voor een opleving noodzakelijke aansluiting bij de economieën van de omringende landen. Daartoe moet eerst de monetaire ontwikkeling in die landen geschetst worden, opdat de Nederlandse politiek tegen die achtergrond belicht kan worden. Ook zal de vraag gesteld worden waarom voor de gevoerde politiek is gekozen en wat de alternatieven waren. In hoofdstuk 3 wordt de handelspolitiek bestudeerd. Hier staat de vraag centraal in hoeverre men in staat was de gevolgen van de monetaire politiek door de handelspolitiek te corrigeren. Wat voor handelspolitiek ontwikkelde Nederland en was deze effectief, gegeven de politiek die door de handelspartners ontwikkeld werd? Ook dient de vraag gesteld te worden of er alternatieven waren. Om de handelspolitiek te kunnen beoordelen, moet bezien worden hoe deze in de praktijk functioneerde. De onderhandelingen met de handelspartners zullen daartoe worden beschreven. Tenslotte moet bekeken worden in hoeverre de handelspolitiek van ons land, gegeven de handelspolitieke ontwikkeling in de ons omringende landen, bijdroeg aan het doel, het herstel van de economische contacten met de handelspartners. In hoofdstuk 4 kunnen dan de handelsstromen bestudeerd worden. Eerst worden de handelscijfers van de drie handelspartners geanalyseerd, opdat aan de hand daarvan en van de in de eerdere hoofdstukken bestudeerde monetaire en handelspolitieke ontwikkelingen, de Nederlandse cijfers beoordeeld kunnen worden. Slechts indien de Nederlandse handelscijfers tegen de achtergrond van de in- en uitvoercijfers van de han-

delspartners bekeken worden, valt er iets te zeggen over het succes van de Nederlandse politiek en de oorzaken daarvan. Een daling van de export naar een bepaald land kan veroorzaakt worden door een verkeerd beleid in het exporterende land, maar het is ook mogelijk dat het importerende land met economische problemen kampt, of protectionistische maatregelen genomen heeft. Pas nadat de handel van de handelspartners belicht is, kan de Nederlandse handel tegen die achtergrond bekeken worden. Eerst dan kunnen werkelijke conclusies getrokken worden over de gevolgen van het in de eerdere hoofdstukken beschreven beleid. Na de goederenhandel moet in hoofdstuk 5 de dienstenhandel de aandacht krijgen die deze verdient. Niet alle sectoren krijgen die, omdat daarvoor de gegevens ontbreken, maar de sectoren die samenhangen met de doorvoerfunctie van ons land, het havenverkeer en de Rijnvaart, en bovendien de scheepvaart buitengaats worden uitgebreid behandeld. Ook het dienstenverkeer wordt in het licht van de monetaire ontwikkelingen geplaatst. Bovendien wordt onderzocht of en in hoeverre de Nederlandse haven-, Rijn-, en scheepvaartpolitiek te plaatsen valt in het totaal van de handelspolitiek. Afsluitend wordt de dienstenbalans bekeken. In het daaropvolgende hoofdstuk wordt de lopende rekening en voor zover daar gegevens over bestaan ook de kapitaalrekening bestudeerd, opdat een totaalbeeld ontstaat van de economische contacten van Nederland met het buitenland. In dit hoofdstuk worden de conclusies getrokken en worden deze vergeleken met de betalingsbalans. Aansluitend wordt in een epiloog enige aandacht besteed aan de monetaire veranderingen van september 1936, het verlaten van de gouden standaard, maar ook een andere houding tegenover de Duitse monetaire politiek en aan de ervaring die hierop volgde.